

(इंग्रजी न्यायनिर्णयाचा मराठी भाषेतील अनुवाद)

(१९६१) २ एस. सी. आर. (५०९)

प्रताप सिंग

- विरुद्ध -

राज्य विंध्य प्रदेश (आता मध्य प्रदेश)

न्यायमूर्ती जाफर इमाम, न्यायमूर्ती जे.एल.कपूर, न्यायमूर्ती के.सी.दास गुप्ता, न्यायमूर्ती

रघुबर दयाल आणि न्यायमूर्ती एन.राजगोपाला अय्यंगार

फौजदारी प्रक्रिया-अपील करण्याचा अधिकार-प्रक्रिया अपीलकर्ता तुरुंगात असताना -जर भेदभावकारी असेल -अपीलावरील आदेशाची अंतिमता-फौजदारी प्रक्रिया संहिता १८९८ (१८९८ चा V) उपकलम ४२०, ४२१, ४३०- भारतीय संविधानाचा अनुच्छेद १४.

अपीलकर्त्याने तुरुंगात असताना अपील दाखल केली जे विनासोपस्कार गुणवत्तेनुसार फेटाळण्यात आली. त्यानंतर त्यांनी एका वकिलाच्या मार्फत अपील निवेदन दाखल केली ,फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४२० अंतर्गत तुरुंगातून त्यांची अपील यापूर्वी फेटाळली गेल्यामुळे ते चालविण्यायोग्य नव्हती या कारणावरून फेटाळण्यात आली. त्यांची, न्यायिक आयुक्तांसमोर दाखल केलेली पुनर्विलोकन याचिका देखील फेटाळण्यात आली परंतु अनुच्छेद १३२ (१) अंतर्गत प्रमाणपत्रासाठीची त्यांची विनंती मंजूर करण्यात आली.

प्रश्न असा होता कि दंड प्रक्रिया संहितेचे कलम ४२१ जे न्यायालयाला एखाद्या दोषी व्यक्तीने तुरुंगात असताना दाखल केलीली अपील त्याचे म्हणणे ने एकता फेटाळण्यास मदत करते ते संविधानाच्या अनुच्छेद १४ विरुद्ध आहे का?

असे मानण्यात आले आहे की दंड प्रक्रिया संहितेच्या प्रकरण XXXI मधील अपील करण्याचा अधिकार एका वर्गीकरणावर आधारित आहे जो तर्कसंगत होता आणि प्रकरण अधिनियमित करताना विधिमंडळाच्या दृष्टिकोनाशी योग्य रितीने जोडलेला होता. तुरुंगातील दोषी व्यक्तीची स्थिती, ज्यामुळे त्यांना वैयक्तिकरित्या किंवा वकिलाच्या मार्फत अपील सादर करणे शक्य नसते आणि असे करण्यास सक्षम असलेल्या दोषी

व्यक्तीच्या स्थितीपेक्षा पूर्णपणे भिन्न आणि वेगळी होती. दंड प्रक्रिया संहितेचे कलम ४२१ अंतर्गत तरतूद कोणत्याही प्रकारे संविधानाच्या अनुच्छेद १४ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करत नाही.

असे ही मानण्यात आले आहे की वकिला मार्फत सादर केलेली त्यांची दोषसिद्धीच्या त्याच निकालावरून त्यांची दुसरी अपील चालविण्यायोग्य नव्हती कारण तुरुंगातून सादर केलेली कलम ४२० अंतर्गत पहिली अपील फेटाळणारा पूर्वीचा आदेश संहितेच्या कलम ४३० अंतर्गत कायदेशीर आणि अंतिम होता.

फौजदारी अपिलीय अधिकारक्षेत्र :- फौजदारी अपील क्रमांक १०६/१९५६

माजी न्यायिक आयुक्तांचे न्यायालयाच्या ,विंध्य प्रदेश,रेवा ७ एप्रिल १९५६ रोजी चा किरकोळ फौजदारी अर्ज क्रमांक ७०/१९५६ च्या न्यायनिर्णय आणि आदेशावरून अपील अपीलकर्त्यासाठी :- ए. डी. माथूर.

उत्तरवादींसाठी:- बी. के. बी. नायडू आणि आय. एन. श्रॉफ.

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय १८ नोव्हेंबर १९६० रोजी न्यायमूर्ती इमाम यांनी पारित केला:- विंध्य प्रदेशच्या न्यायिक आयुक्तांनी भारताचे संविधानाच्या अनुच्छेद १३२ (१) अंतर्गत प्रमाणपत्र मंजूर केले कारण त्यांच्या मते या प्रकरणात संविधानाच्या अर्थबोधा बाबत कायद्याचे भरपूर प्रश्न समाविष्ट आहेत. त्यामुळे सध्याचे अपील.

अपीलकर्त्याला छतरपूरच्या सत्र न्यायाधीशांनी भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०७ आणि भारतीय शस्त्र अधिनियमाच्या कल १९(एफ) अन्वये दोषी ठरवले. त्याला भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०७ अंतर्गत १० वर्षांसाठी सश्रम कारावासाची आणि भारतीय शस्त्र अधिनियमाच्या कलम १९ (एफ) अंतर्गत ३ वर्षांसाठी सश्रम कारावासाची शिक्षा सुनावण्यात आली. तुरुंगात असताना त्यांनी अपील दाखल केली जी २८ ऑक्टोबर १९५५ रोजी गुणवत्तेनुसार विनासोपस्कार फेटाळण्यात आली. त्यानंतर, ३१ ऑक्टोबर १९५५ रोजी त्यांनी एका वकीला मार्फत अपीलाची निवेदन पत्रिका दाखल केली जी २८ ऑक्टोबर १९५५ रोजी फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४२० अंतर्गत तुरुंगातून दाखल केलेली त्यांची अपील फेटाळण्यात आल्यामुळे ती चालविण्यायोग्य नव्हती या

कारणावरून १ नोव्हेंबर १९५५ रोजी फेटाळण्यात आली .

त्यानंतर, त्यांनी न्यायिक आयुक्तांसमोर याचिका दाखल केली की तुरुंगातून त्यांची दाखल केलेली याचिका फेटाळणाऱ्या २८ ऑक्टोबर १९५५ रोजीच्या आदेशाचे पुर्नविलोकन केले जावे आणि त्यांच्या याचिकेवर गुणवत्तेनुसार पुन्हा सुनावणी केली जावी. ही याचिका देखील न्यायिक आयुक्तांनी फेटाळली होती. अपीलकर्त्याने संविधानाच्या अनुच्छेद १३२ आणि १३४(सी) अंतर्गत प्रमाणपत्रासाठी विनंती केली होती. न्यायिक आयुक्तांचे असे मत होते कि अनुच्छेद १३४(सी) अंतर्गत प्रमाणपत्र देण्यासाठी कोणताही आधार स्थापित करण्यात आलेला नाही, परंतु अनुच्छेद १३२(१) अंतर्गत प्रमाणपत्र जारी केले जावे.

या याचिकेतील निर्णयासाठी एकमेव प्रश्न हा आहे की या प्रकरणात संविधानाच्या अर्थबोधाबाबत कायद्याचे काही महत्त्वपूर्ण प्रश्न समाविष्ट आहे का? न्यायिक आयुक्तांसमोर अशी विनंती करण्यात आली होती की दंड प्रक्रिया संहितेचे कलम ४२१ जे न्यायालयाला एखाद्या दोषी व्यक्तीने तुरुंगात असताना दाखल केलेली अपील, त्याचे म्हणणे न एकता फेटाळण्यास मदत करते ते संविधानाच्या अनुच्छेद १४ च्या विरुद्ध आहे कारण त्याच्यात आणि दोषी व्यक्तीमध्ये ज्याने आपली अपील वैयक्तिकरित्या किंवा वकिला मार्फत सादर केली, भेदभाव केला जातो.

संविधानाच्या अनुच्छेद १४ मधील तरतुदी संहितेचे कलम ४२१ चे उल्लंघन करते का याचा विचार करण्यापूर्वी फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या प्रकरण XXXI अंतर्गत अपील करण्याची योजना जी १९५६ मध्ये अमलात आली त्यात सुधारणा होण्यापूर्वी लवकरच ठरविणे इष्ट आहे. कलम ४०४ स्पष्टपणे सांगते की संहिता किंवा तात्पुरते अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्याद्वारे तरतूद केल्याखेरीज फौजदारी न्यायालयाच्या कोणत्याही निकाल किंवा आदेशावरून कोणतेही अपील दाखल केले जाणार नाही. ही तरतूद सामान्य तत्त्वानुसार आहे की जोपर्यंत अपील करण्याचा अधिकार कायद्याद्वारे प्रदान केला जात नाही तोपर्यंत कोणतेही अपील अधिकाराने दाखल केल्या जात नाही. फौजदारी न्यायालयांनी पारित केलेल्या विविध आदेशांवरून आणि शिक्षांवरून अपील

करण्या बाबत विविध तरतुदी प्रकरण XXXI मध्ये आहेत. कलम ४१०, सत्र न्यायाधीश किंवा अतिरिक्त सत्र न्यायाधीशांनी चालविलेल्या खटल्यात दोषी ठरलेल्या कोणत्याही व्यक्तीला उच्च न्यायालयात अपील करण्यास सहाय्य करते. न्यायिक आयुक्त न्यायालय, विंध्य प्रदेश हे संहितेच्या उद्देशाने उच्च न्यायालय होते. त्यामुळे सत्र न्यायाधीशांनी त्याला दोषी ठरवल्याबद्दल आणि शिक्षा सुनावल्याबद्दल तुरुंगातून अपीलकर्त्याचे अपील न्यायिक आयुक्तांच्या न्यायालयात दाखल होते. कलम ४१८ अंतर्गत, ज्युरीद्वारे खटला चालवला गेला असेल त्या व्यतिरिक्त, वस्तुस्थितीच्या तसेच कायद्याच्या आधारावर अपील दाखल केले जाऊ शकते, अशा प्रकरणात अपील केवळ कायद्याच्या आधारावर असेल, जेथे एखाद्या व्यक्तीला फाशीची शिक्षा सुनावण्यात आली होती त्या प्रकरणाव्यतिरिक्त, जरी ज्युरीद्वारे त्या प्रकरणाचा खटला चालवला गेला असला तरी त्याचे अपील वस्तुस्थितीच्या तसेच कायद्याच्या आधारावर असेल. हे कलम त्याच खटल्यात दोषी ठरलेल्या इतर कोणत्याही व्यक्तीला वस्तुस्थितीच्या आणि कायद्याच्या आधारावर अपील करण्यासाठी देखील शिक्षा झालेल्या व्यक्तीसह सहाय्य करते. कलम ४१९ असे आदेश देते की प्रत्येक अपील अपीलकर्ता किंवा त्याच्या वकिलाने लेखी सादर केलेल्या याचिकेच्या स्वरूपात केले जाईल आणि अशा प्रत्येक याचिका, जोपर्यंत न्यायालयात सादर केली जात नाही अन्यथा निर्देश देत नाही तोपर्यंत, त्याविरुद्ध अपील केलेल्या न्यायनिर्णयाची किंवा आदेशाची प्रत आणि ज्युरीद्वारे खटला चालविल्या जाणाऱ्या प्रकरणांमध्ये कलम ३६७ अंतर्गत नोंदवलेल्या दोषारोपांचे शीर्षाची प्रत सोबत ठेवली जाईल. कलम ४२० तुरुंगात असलेल्या व्यक्तीला त्याची अपील याचिका आणि त्यासोबतच्या प्रती तुरुंगातील प्रभारी अधिकाऱ्याकडे सादर करण्यास सक्षम करते, जो त्यानंतर अशी याचिका किंवा प्रत योग्य अपील न्यायालयात पाठवेल. कलम ४२१ अंतर्गत याचिका प्राप्त झाल्यावर आणि कलम ४१९ किंवा कलम ४२० अंतर्गत त्याची प्रत मिळाल्यावर, अपील न्यायालय त्याचे अवलोकन करेल आणि हस्तक्षेप करण्यासाठी पुरेशी कारणे नाहीत असे त्यांना वाटत असल्यास, ते विनासोपस्कार अपील फेटाळू शकतात. या कलमात एक तरतूद आहे ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की कलम ४१९ अंतर्गत सादर केलेली कोणतीही अपील अपीलकर्ता किंवा त्याच्या वकिलाला त्याच्या

समर्थनार्थ सुनावणीची योग्य संधी मिळेपर्यंत फेटाळले जाणार नाही. या अपिलाच्या उद्देशासाठी, ज्या कलमाचा संदर्भ देणे आवश्यक आहे, ते कलम ४३० आहे, ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की, कलम ४१७ आणि प्रकरण XXXII मध्ये तरतूद केलेल्या प्रकरणांव्यतिरिक्त, अपील न्यायालयाने अपीलावर दिलेले निर्णय आणि आदेश अंतिम असतील.

संहितेच्या या तरतुदींवरून असे दिसून येईल की, ज्या प्रकरणांमध्ये संहितेनुसार अपील करण्याची तरतूद आहे अशा प्रकरणांमध्ये, दोषी व्यक्ती, त्याने किंवा त्याच्या वकिलाने सादर केलेली लेखी अपील याचिका दाखल करू शकते आणि जर तो तुरुंगात असेल तर तो संबंधित अपील न्यायालयात याचिका पाठवण्यास बांधील असलेल्या तुरुंग अधिकाऱ्यांमार्फत त्याची अपील याचिका दाखल करू शकतो. अपील कलम ४१९ अंतर्गत किंवा संहितेच्या कलम ४२० अंतर्गत दाखल केले गेले असले तरी, अपील न्यायालयाला अपील याचिका आणि न्यायनिर्णयाच्या किंवा ज्युरी कडे पाठविलेल्या दोषारोपाच्या प्रति अवलोकन केल्यानंतर, जर त्यांना हस्तक्षेप करण्यासाठी पुरेसे कारण नाही असे वाटत असल्यास, अपील विनासोपस्कार फेटाळण्यासाठी स्पष्टपणे अधिकृत केले गेले आहे. प्रस्तुत प्रकरणात, अपीलकर्ता तुरुंगात होता आणि त्याने त्याची अपील याचिका कलम ४२० अंतर्गत न्यायिक आयुक्तांच्या न्यायालयात तुरुंग अधिकाऱ्यांमार्फत सादर केली. २८ ऑक्टोबर १९५५ रोजी गुणवत्तेच्या आधारावर ती विनासोपस्कार फेटाळण्यात आली. जर तो आदेश कायदेशीररित्या देण्यात आला असेल तर अपील न्यायालयाचा निर्णय संहितेच्या कलम ४३० अंतर्गत अंतिम होता. परिणामी, अपीलकर्त्याने त्याच्या वकीला मार्फत ३१ ऑक्टोबर १९५५ रोजी सादर केलेले अपील स्पष्टपणे चालविण्यायोग्य नव्हती .

आता आपण या प्रश्नाकडे येऊया कि कलम ४२१ हे साविंधनाच्या अनुच्छेद १४ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करते काय ज्यात असे म्हटले आहे कि भारत देशाच्या हद्दीत कोणत्याही व्यक्तीला कायद्यापुढे समानता किंवा कायद्यांचे समान संरक्षण नाकारता येणार नाही. या न्यायालयाने अनेक प्रकरणांमध्ये एखादा विशिष्ट कायदा भेदभावपूर्ण आहे किंवा नाही आणि परिणामी अनुच्छेद १४ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करत आहे किंवा

नाही हे निर्धारित करण्यासाठी कोणत्या बाबी विचारात घेतल्या पाहिजेत याबद्दल निर्णय घेतला आहे. त्यांचा संदर्भ देणे आवश्यक नाही. फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या प्रकरण XXXI चा उद्देश काही प्रकरणांमध्ये दोषसिद्धीच्या विरोधात अपील करण्यासाठी तरतूद करणे हा होता. जेथे या प्रकरणाद्वारे कोणतेही अपील दिली जात नाही तेथे पुढे कोणताही प्रश्न उद्भवत नाही कारण कोणीही असा दावा करू शकत नाही की फौजदारी न्यायालयाच्या कोणत्याही निर्णयाविरुद्ध अपील करण्याचा त्याला अधिकार आहे. सत्र न्यायाधीश किंवा अतिरिक्त सत्र न्यायाधीशांनी चालविलेल्या खटल्यात दोषी ठरलेल्या प्रत्येक व्यक्तीला संहितेच्या कलम ४१० च्या तरतुदींनुसार उच्च न्यायालयात अपील करण्याचा अधिकार देण्यात आला आहे. अशा प्रकारे अपील करण्याचा अधिकार देण्यात आल्यामुळे असे अपील कोणत्या पद्धतीने सादर केली जावी असे संहितेमध्ये देण्यात आले जे संहितेच्या उपकलम ४१९ आणि ४२० मध्ये आढळते. या दोन कलमांमध्ये विविध शक्यतांचा विचार केला आहे (१) तुरुंगात नसलेली दोषी व्यक्ती वैयक्तिकरीत्या आपली अपील याचिका सादर करते; (२) तुरुंगात असण्याबरोबरच विविध कारणांमुळे स्वतः आपली अपील याचिका सादर करू न शकलेली दोषी व्यक्ती आपल्या वकिलामार्फत ती सादर करू शकते आणि (३) जेथे दोषी व्यक्ती तुरुंगात आहे आणि त्यामुळे तो स्वतः आपली याचिका सादर करू शकत नाही आणि आपली अपील याचिका सादर करण्यासाठी वकिलाची नेमणूक करू शकत नाही, तर ती व्यक्ती तुरुंग अधिकाऱ्यांमार्फत याचिका सादर करू शकते. जर दोषी व्यक्तीने कलम ४२१ अंतर्गत स्वतःहून किंवा वकिलाच्या मार्फत त्याची अपील सादर करत असेल तर त्याला किंवा त्याच्या वकिलाला त्याच्या याचिकेच्या समर्थनार्थ आपले म्हणणे मांडण्याची योग्य संधी दिल्याशिवाय त्याचे अपील विनसोपस्कार फेटाळले जाणार नाही. जो व्यक्तीशः किंवा वकिलाच्या मार्फत आपली याचिका सादर करण्यास असमर्थ अशा दोषी व्यक्तीच्या बाबतीत असा कोणताही विचार उद्भवत नाही. वर नमूद केलेले वर्गीकरण करण्यासाठी तर्कसंगत आधार आहे ज्याचा प्रकरण XXXI अंतर्गत अपील करण्याची तरतूद करणाऱ्या कायद्याच्या उद्देशाशी उचित संबंध आहे. कलम ४१० अंतर्गत कोणताही भेदभाव केला जात नाही कारण सत्र न्यायाधीश किंवा अतिरिक्त सत्र न्यायाधीशांनी चालविलेल्या खटल्यात दोषी

ठरविण्यात आलेली कोणतीही व्यक्ती उच्च न्यायालयात अपील करू शकते. जिथे दोषी व्यक्ती वैयक्तिकरीत्या आपली अपील याचिका सादर करू शकतो, तिथे त्याची स्थिती तुरुंगात असल्यामुळे असे करू न शकणाऱ्या व्यक्तीपेक्षा पूर्णपणे वेगळी असते. तसेच, दोषी व्यक्ती तुरुंगात असो किंवा नसो जो वकिलाच्या मार्फत आपली याचिका सादर करू शकतो, तो तुरुंगात असलेल्या आणि वकिलाच्या मार्फत आपली याचिका सादर करू न शकणाऱ्या दोषी व्यक्तीपेक्षा वेगळ्या स्थितीत असतो. तुरुंगात असताना आपली अपील याचिका सादर करणाऱ्या दोषी व्यक्तीच्या बाबतीत संहितेचा हेतू असा होता की त्याची याचिका आणि त्याला दोषी ठरवणाऱ्या न्यायालयाचा न्यायनिर्णय विनासोपस्कार फेटाळण्यापूर्वी, अपील न्यायालयाने विचार केला पाहिजे, अन्यथा अशा व्यक्तीला कलम ४१० अंतर्गत दिलेला अपील करण्याचा अधिकार निरर्थक ठरेल. अशा व्यक्तीच्या बाबतीत त्याला व्यक्तिशः ऐकण्याचा कोणताही प्रश्न उपस्थितीत होऊ शकत नाही कारण त्याने वैयक्तिकरीत्या अपील सादर केलेली नाही किंवा त्याच्या वकिलाला ऐकण्याचा प्रश्नच उद्भवू शकत नाही कारण अपील सादर करण्यासाठी त्याने कोणत्याही वकिलाला नियुक्त केलेले नव्हते. दोषी ठरलेल्या व्यक्तीच्या बाबतीत वेगवेगळे विचार उपस्थितीत, होतात जो स्वतःहून किंवा वकिलाच्या मार्फत आपली अपील याचिका सादर करतो, त्या प्रकरणात अपील विनासोपस्कार फेटाळण्यापूर्वी त्याचे किंवा त्याच्या वकिलाचे म्हणणे ऐकणे आवश्यक आहे. त्यामुळे, संहितेच्या उद्देशाशी उचित संबंध असलेल्या तीन श्रेणींमध्ये वर्गीकरण करण्यासाठी एक तर्कसंगत आधार आहे. त्यामुळे कलम ४२१ ची तरतूद संविधानाच्या अनुच्छेद १४ च्या तरतुदींच्या विरोधात आहे असे म्हणता येणार नाही.

तथापि, असा युक्तिवाद करण्यात आला की जरी कलम ४२० अंतर्गत दाखल केलेली अपील विनासोपस्कार फेटाळण्यात आली असली तरी लगेच, त्यानंतर वकिला मार्फत दाखल केलेल्या अपीलावर सुनावणी व्हायलाच हवी आणि न्यायिक आयुक्तांनी अपील सादर केली नाही असे ठरविण्यात चूक केली. वकिलाचे म्हणणे ऐकल्याशिवाय अपील विनासोपस्कार फेटाळली जाऊ शकली नसती. त्या दृष्टिकोनातून कलम ४२१ च्या तरतुदींचे पालन केले गेले नव्हते. असे म्हणणे पुरेसे आहे कि कलम ४२० अंतर्गत

अपीलकर्त्याचे अपील फेटाळणारा २८ ऑक्टोबर १९५५ रोजीचा आदेश कायदेशीर असल्यास, वकिला मार्फत सादर केलेल्या दोषसिद्धीच्या त्याच निकालातील दुसरी अपील राखण्यायोग्य नव्हती कारण फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या कलम ४३० अंतर्गत अपील फेटाळणारा उच्च न्यायालयाचा पूर्वीचा आदेश अंतिम होता. न्यायिक आयुक्ताद्वारे ज्याचा संदर्भ देण्यात आला आहे त्यावर काही प्रकरणे अवलंबून होती. त्या प्रकरणांना सध्याच्या प्रकरणापासून वेगळे केले जाऊ शकते. त्यापैकी कोणत्याही प्रकरणात असा निर्णय घेण्यात आला नाही की, जेथे अपील फेटाळण्याचा आदेश कायदेशीर आहे लगेच त्यानंतर वकिला मार्फत दाखल केलेली अपील राखण्यायोग्य आहे. आमच्या मते, २८ ऑक्टोबर १९५५ रोजीचा आदेश हा एक कायदेशीर आदेश होता असे एकदा ठरविल्यानंतर या मुद्द्यात कोणतेही तथ्य नाही, आम्हाला असे वाटते आणि आमच्या मते कलम ४२१ हे कोणत्याही प्रकारे संविधानाच्या अनुच्छेद १४ च्या तरतुदींचे उल्लंघन करत नाही. तदनुसार अपील फेटाळली जाते.

अपील फेटाळण्यात आली.

अस्वीकरण

"या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याचा/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार. तसेच, इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणीकरिता वैध मानला जाईल".